

PROIECTUL „EXPLOATAREA SĂRII PREISTORICE ÎN ROMÂNIA ȘI ANATOLIA”

DE

DAN MONAH

Sarea este o substanță indispensabilă vieții oamenilor și animalelor, ea jucând un rol important în menținerea echilibrului osmotic al organismelor. „Revoluția neolitică” a determinat și o revoluție în alimentația și gastronomia umană. Dacă vânătorii-culegători își pot asigura necesarul de sare prin consumul de carne și plante halofite întâlnite în peregrinările lor, agricultorii, legați de un teritoriu restrâns și consumând mai puțină carne decât vânătorii, sunt nevoiți să adauge la alimentația lor, formată preponderent din fierturi de cereale, o cantitate de la 2 până la 5 g sare. Sarea este inegal răspândită pe glob și între regiunile care beneficiau de zăcăminte de sare gemă, de posibilitatea exploatării izvoarelor sărate sau a sării din apa mărilor și zonele lipsite de astfel de oportunități încă de timpuriu s-au format rețele de schimb în cadrul cărora această substanță a jucat un rol extrem de important. Credem că nu exagerăm afirmând că în neolitic și epoca bronzului sarea a ocupat, din punctul de vedere al cantității, primul loc în cadrul schimburilor intercomunitare.

Ultimile două-trei decenii au adus în atenția cercetătorilor importanța sării în viața oamenilor din diferite perioade istorice și a declanșat o adevărată competiție între arheologi pentru a depista cele mai vechi exploatări de sare, a stabili tehnologiile de exploatare atât a sării geme, cât și a celei provenite din apa izvoarelor sărate, lacuri, lagune și golfuri marine sau prin metoda, mai complicată, a extragerii ei din cenușa plantelor halofite. Cercetarea românească, prin investigațiile din Moldova subcarpatică, deține deja o serie de descoperiri extrem de importante pentru retrasarea istoriei acestei substanțe. În afara cunoscutelor săpături de la Solca, Lunca-Poiana Slatinei și Oglinzi-Băi a fost investigat hinterlandul *tell*-ului de la Poduri-Dealul Ghindaru unde a fost documentată existența unor așezări cucuteniene legate de exploatarea sării din izvoare sărate. Pentru a obține o imagine mai clară a rolului jucat de exploatarea sării din slatinile din regiunea subcarpatică a fost efectuate cercetări etnoarheologice care ne-a furnizat informații extrem de interesante și ne-a dat câteva idei utile în complicata acțiune de căutare a urmelor unei substanțe (sarea) care nu lasă urme.

Câteva articole publicate și comunicări susținute la colocvii și congrese internaționale au făcut cunoscute și colegilor de peste hotare rezultatele cercetărilor din România. Au urmat propuneri de colaborare din partea colegilor din Anglia și Franța. Primul program „Research on Trade and Exchange in the Cucuteni – Tripolye network”, la care au participat Universitatea din Durham, Institutul de Arheologie Iași și Centrul Internațional de Cercetare a Culturii Cucuteni din Piatra Neamț s-a desfășurat în perioada 2001–2005 și a prilejuit efectuarea de săpături în colaborare la Lunca-Poiana Slatinei, Prohozești-Siliște și susținerea unor comunicări la congresele UISPP de la Liège și EAA de la Esslingen, în anul 2001.

În cursul unei documentări, în 2001, în Marea Britanie, în urma unor convorbiri cu Dr. John Chapman, Prof. Anthony Harding și Dl. Burcin Erdogu am ajuns la concluzia că ar fi necesar un proiect prin care să fie comparate rezultatele investigațiilor asupra exploatărilor preistorice de sare din Moldova și Anatolia. Consideram că remarcabilele observații din România ne vor ajuta în depistarea unor exploatări preistorice de sare și în Anatolia. Ne-am stabilit ca interval temporal începutul neoliticului și sfârșitul epocii bronzului, iar ca arie de investigație am reținut Moldova, Anatolia și Bulgaria. Echipa care urma să realizeze „aplicația” și să efectueze cercetările a fost constituită din Dr. John Chapman, Universitatea Durham, Director proiect (*British project leader*), Dr. Mihriban Ozbasaran, Prof. asociat Universitatea Istanbul, Director de proiect din partea turcă (*Overseas partner project leader*), Dr. Dan Monah, Institutul de Arheologie Iași, Cercetător științific I, Director de proiect din partea română (*Overseas partner project leader*), Prof. Anthony Harding, Universitatea

Durham/Univ. Exeter, Dr. Burcin Erdogan Universitatea Durham/Univ. Edirne și D-na Rabia Erdogan, masterand la Universitatea din Durham. În al doilea an al grantului ne-am propus lărgirea ariei de investigație și la Bulgaria pentru care fapt a fost cooptată în colectiv D-na Bisserka Gaidarska, doctorandă la Universitatea din Durham.

În proiectul de grant ne-am propus să studiem diferitele procese tehnologice utilizate la obținerea sării în preistorie, să evaluăm și să dezvoltăm metodele de depistare a schiburilor și a comerțului cu sare și să evaluăm importanța și semnificațiile schiburilor și comerțului cu sare în preistorie, precum și implicațiile socioculturale ale acestora în context interregional.

Am „aplicat”, în cadrul programului „*Grants for Joint Projects with South East Europe*”, organizat de Academia Britanică, și am obținut o finanțare de la această instituție pentru perioada 2002–2005. În primii doi ani au avut loc o serie de schimburi pentru documentare pe teren și în biblioteci, între partea britanică, cea română și turcă. Bineînțeles că în această perioadă fiecare dintre parteneri a efectuat singur sau în colaborare cu colegii din Marea Britanie, investigații în muzee și cercetări de teren. În intervalul 1–14 august 2002 a fost efectuată o săpătură româno-britanică, la Lunca-Poiana Slatinei, dirijată de Dr. Gh. Dumitroaia și Dr. J. Chapman, la care au participat Prof. A. Harding, B. Gaidarska și un grup de studenți, masteranzi și doctoranzi de la Universitatea din Durham. De la aceste săpături nu a lipsit nici autorul acestui articol. Cu această ocazie au fost colectate eșantioane pentru datări C_{14} și au fost făcute unele observații stratigrafice. În același an a fost organizată, la Durham, o masă rotundă cu tema „*The Prehistoric exploitation of salt*”, la care toți membrii echipei noastre au prezentat comunicări în care au fost abordate diferite aspecte ale exploatării sării în preistoria României, Anatoliei și Bulgariei. În anul următor, 2003, au fost efectuate, în perioada 1–14 august, săpături la Siliște-Prohozești, într-o stațiune Cucuteni B aflată în apropierea unei slatine. Săpăturile au fost dirijate de J. Chapman și D. Monah, la lucrări participând și B. Gaydarska. În același an J. Chapman în colaborare cu B. Gaydarska au prezentat o interesantă comunicare la colocviul internațional de la Tal’ianki, Ucraina, în legătură cu aprovizionarea cu sare a așezărilor gigant tripoliene. O altă comunicare despre cercetările asupra exploatării sării în preistoria României a fost prezentată la colocviul internațional de la Cardona, Spania, iar un grup de membri ai colectivului au publicat un studiu asupra lacului sărat de la Tuz Gölü.

Următorul pas în programul nostru l-a constituit cercetarea de teren, din perioada 17–23 iulie 2004, în zona lacului sărat Tuz Gölü. La investigațiile din Anatolia au participat J. Chapman, A. Harding, D. Monah, B. Gaydarska, B. Erdogan și M. Ozbasaran, practic întreaga colectivitate al proiectului. Considerăm că este interesant, pentru cititorul din România, să prezentăm mai detaliat desfășurarea investigațiilor din Anatolia.

Am plecat din București în dimineața zilei de 17 iulie cu o cursă Turkish Air până la Istanbul, iar de aici la Ankara.

De la Ankara am plecat cu un microbuz închiriat spre Aksaray, un oraș cu 150 000 de locuitori, aflat în apropierea lacului Tuz Gölü, obiectivul nostru principal de studiu. Orașul se găsește pe platoul central anatolian la o altitudine de 1 100 m. Altitudinea domolește arșița soarelui, făcând-o suportabilă. Platoul este flancat spre sud și sud-est de munți înalți care culminează cu vârful vulcanic Hasan Dag (3 250 m). La sfârșitul lunii iulie vârful Hasan Dag era încă acoperit de zăpadă. Platoului este destul de arid, cu o vegetație naturală tipică de stepă, întreruptă, pe alocuri, de oaze de verdeață în zonele irigate și de adevărate tuneluri verzi le-a lungul râurilor unde se dezvoltă o vegetație luxuriantă. Cerealele, grâul și orzul, aflate în regiunea lor «natală», ocupă peste 90% din suprafața cultivată actuală. Doar în zonele irigate se cultivă și alte plante. Peisajul este dezolant, pe înălțimile chiar puțin proeminente, cum sunt tell-urile care împânzesc regiunea, vegetația lipsește cu desăvârșire sau este reprezentată de firave buruieni cu viitor incert. Dealurile mai înalte și munții sunt de culoare închisă, aproape negri și lipsiți de vegetație. Pentru europenii veniți din regiunea temperată peisajul este destul de șocant.

Tuz Gölü, marele lac sărat, are o suprafață de 1 500 km² și este, alături de exploatările de sare marină de pe litoral, principalul furnizor de sare pentru regiunea central anatoliană. În imediata apropiere a lacului se găsesc foarte puține sate, în schimb *tell*-urile preistorice și mai recente sunt extrem de frecvente, probabil un semn al importanței exploatării sării din acele perioade istorice. Colegul Burcin Erdogan lucrează la un repertoriu arheologic al regiunii din jurul marelui lac sărat care, sperăm, ne va oferi informații importante despre intensitatea locuirii și exploatării sării de la Tuz Gölü. Procesul de obținere a sării este extrem de simplu. Începând cu luna iunie, uneori chiar din mai, sub acțiunea soarelui și a vânturilor, apa din lac se evaporă în ritm rapid, iar izvoarele care îl alimentează nu mai pot să suplinească pierderea de apă. Apa lacului se retrage cu 500 până la peste o mie de metri, sarea se precipită, se cristalizează și marginile lacului par să fie acoperite de zăpadă. Stratul de sare are o grosime de zeci de centimetri, singurul efort reclamat de dorința de a obține o sare de bună calitate este de a o aduna. În iulie începe recoltarea masivă a sării. Acum acest lucru se face cu mijloace moderne: excavatoare și camioane.

În jurul lacului se află un număr de izvoare sărate care sunt folosite de localnici pentru necesitățile lor. În ciuda pășunilor naturale extrem de frieve am întâlnit numeroase turme de oi și capre, dar și cirezi de vaci, care mergeau la malul lacului sau în apropierea izvoarelor sărate pentru ca să-și ia, gratuit, rația de sare. Nu am rezistat tentației și, cu ajutorul prietenului Burcin Ergodu, am întreprins o anchetă etnoarheologică ad-hoc. Ciobanii anatolieni, ca și confrății lor din Carpați, împiedică animalele să bea apa sărată, permițând turmelor doar să lingă crusta de sare de pe malul lacului sau din apropierea slatinelor. Pentru problema care ne interesa pe noi, exploatarea sării din lac în timpurile preistorice, cheia se află în numeroasele *tell*-uri aflate în apropierea lacului sărat. Din păcate, săpăturile în *tell*-urile care ne-ar fi interesat cer investiții enorme și durează extrem de mult timp, așa că va trebui să încercăm să evaluăm rolul jucat de sarea din Tuz Gölü în economia așezărilor preistorice, după alți indicii.

Am escaladat câteva zeci de *tell*-uri neolitice și mărturisesc că ceea ce m-a șocat a fost cantitatea enormă de lame de obsidian ce se găsea la suprafața solului. Din mașină, în special la apusul soarelui, atunci când treceai pe lângă un *tell* scânteiau zeci de mii de oglinjoare, lame de obsidian ce reflectau lumina soarelui. Am vizitat și un zăcământ de obsidian unde fusese organizat cu un an în urmă un atelier experimental. Blocuri imense de obsidian abia acoperite de pământ, se vedeau chiar și pe marginea drumului ce șerpuia spre vârful dealului unde fusese atelierul experimental. De culoare neagră, făcând impresia unor enorme blocuri de smoală, obsidiană de cea mai bună calitate se afla la îndemâna trecătorului. Mărturisesc că deși sunt mai sceptic în ceea ce privește abilitățile mele de meșteșugar preistoric am fost tentat și am încercat să obțin câteva lame de obsidian. M-aș fi mulțumit și cu câteva așchii oricât de imperfecte. Rezultatele strădaniilor mele au fost jalnice și singurul eveniment cu care mă pot mândri a fost o tăietură destul de serioasă la mână. Astfel că mă pot lăuda că mi-am vărsat, cu adevărat, sângele pe altarul științei.

Cu 15 ani înainte Prof. Mehmet Özdoğan îmi arătase la Istanbul o serie de fragmente ceramice, provenind din Tracia turcească, care aveau un decor asemănător cu cel precucutenian. Cu multe îndoieli și doar prezumtiv, pentru acea zonă se putea imagina o schemă istorică care să explice prezența unei ceramici asemănătoare cu cea precucuteniană până la țărmul Mării Marmara. Între timp Dr. B. Ergodu a făcut mai multe periegeze atât în Tracia turcească, cât și în provincia Aksaray, și a descoperit un număr destul de important de stațiuni cu ceramică incizată care are frapante analogii la Dunărea de Jos. Din păcate, toate materialele provin din cercetări de suprafață și întreprinderea unor săpături sistematice pentru precizarea contextului arheologic, a stratigrafiei și, bineînțeles, atribuirea culturală și cronologică a acestor descoperiri este extrem de dificilă. În preistoria Anatoliei sunt mai multe perioade, printre care și calcoliticul, extrem de puțin investigate. Am vizitat una dintre stațiunile descoperite de colegul Ergodu în provincia Aksaray. Așezarea se afla pe platoul unei înălțimi, dar construcția unei mănăstiri bizantine distrusese cea mai mare parte din locuirea preistorică. De pe pantele dealului am cules numeroase fragmente ceramice cu decor incizat care își puteau găsi analogii în unele culturi neolitice și calcolitice de la noi : Precucuteni, dar și Vădastra sau Boian. Utilajul recoltat era format doar din piese de obsidian. Trebuie să spun că, în această zonă, silexul este o raritate așa cum este la noi obsidianul.

În afara cercetărilor de teren consacrate exploatării sării din lacul Tuz Gölü, programul nostru a inclus și vizitarea unor șantiere neolitice din provinciile Aksaray și Konya. În regiunea orașului nostru de reședință am vizitat șantierul de la Musular, un *tell* cu o stratigrafie de peste 20 m, cele mai multe nivele aparținând neoliticului aceramic. Musular este considerată ca o stațiune adiacentă mai cunoscutei stațiuni de la Asikli Höyük. Săpătura, de mari dimensiuni, efectuată între 1996–2004 și condusă de Dr. Mihriban Ozbasaran de la Universitatea din Istanbul, este impresionantă. În *tell*-ul aflat pe malul unui râu a fost practica un sondaj cu o deschidere de 20 × 16 m și adâncimea de 20 m. După efectuarea acestui sondaj care a adus o serie de informații stratigrafice a fost degajat cel mai recent nivel din *tell*. Acest nivel se plasează la sfârșitul neoliticului sau începutul calcoliticului, având analogii la Can Hasan I. Au fost degajate 457 construcții, pereții acestora păstrându-se, în elevație, câțiva zeci de centimetri. Inventarul mobil este destul de sărac: foarte multe unelte și arme de obsidian și doar trei lame de silex, ceramică și câteva statuete, însă conservarea zidurilor este impresionantă. În partea de nord a sitului a fost cercetată construcția A din nivelul aceramic, cu dimensiunile de 3,5 × 4,5 m, prevăzută cu un loc pentru foc, banchete și podea acoperită cu gips colorat în roșu. Construcția pare să fi fost destinată uzului public. Absența amenajărilor domestice a făcut ca stațiunea aceramică să fie interpretată ca având o menire specială, probabil, loc de retragere după vânătoare unde animalele erau tranșate în cadrul unor ceremonii rituale ce se desfășurau în construcția A și în împrejurimile ei.

Așa cum am spus, cercetarea este efectuată de un colectiv turcesc care însă colaborează cu specialiști în arheozoologie și arheobotanică din Olanda pentru a asigura un minimum de puridisciplinaritate. Deși șantierul nu se bucură de o finanțare foarte generoasă, totuși săpăturile au o anvergură remarcabilă, iar colectivul se

bucură de condiții normale de lucru. A fost construită o clădire destul de spațioasă în care se află dormitoare, sala de dușuri, bucătăria și câteva săli pentru prelucrarea materialelor arheologice cu minime dotări de laborator. Nu pot să nu remarc ospitalitatea deosebită cu care am fost primiți de personalul științific format din studenți, masteranzi și doctoranzi.

Deoarece majoritatea colectivului nostru era format din neoliticieni, ar fi fost anormal să nu vizităm faimosul șantier de la Çatal Höyük. Stațiunea se află în câmpia Konya, la sud-est de orașul omonim. Peisajul asemănător cu cel din Cappadocia, aceleași câmpuri arse de soare, cultivate cu grâu și orz, aceleași dealuri și *tell*-uri sterpe. Faimosul *tell* de la Çatal este impresionant ca dimensiuni și vizitatorul nevizitat îl poate considera o formație naturală. În apropierea *tell*-ului un pălc de arbori, plantat în apropierea unui hotel, atenuază senzația de ariditate. Devenit celebru, Çatal-ul atrage un număr important de turiști, din întreaga lume, și au fost realizate o serie de amenajări care să-i atragă pe turiști și să le ofere facilități pentru cazare și hrană.

Tell-ul a fost descoperit de James Mellaart în 1950, dar primele săpături de amploare au fost începute în 1960. Timp de patru campanii echipa britanică condusă de J. Mellaart a efectuat, în ritm alert, excavații ample, dezvăluind omenirii o pagină necunoscută a istoriei: neoliticul aceramic anatolian. Au fost descoperite câteva zeci de sanctuare domestice, unele bogat decorate cu alto-reliefuli sau fresce pictate reprezentând scene de vânatoare, personaje supranaturale și imagini a căror semnificație se discută și acum. Câteva statuete și ansambluri plastice au suscitat interesul viu al celor preocupați de religiile preistorice dar și a publicului larg. Mellaart a proclamat Çatal Höyük drept primul oraș al umanității, deși această aserțiune rămâne discutabilă, trebuie să recunoaștem că sintagma a avut un puternic impact publicitar și a înlesnit obținerea, mai târziu, a statutului de monument important pentru istoria umanității, fiind plasat sub protecția ONU și UNESCO. Săpăturile lui Mellaart, prezentate în mai multe articole și două masive volume, au dezvăluit o surprinzătoare lume aflată la începuturile Revoluției Neolitice. O lume cu o viață spirituală extrem de complexă, cu idei religioase care vor fi regăsite în întregul edificiu spiritual al neoliticului din Orientul Apropiat și sud-estul Europei, idei care iradiază până în zilele noastre. Pentru istoria religiilor Çatal Höyük este o descoperire de o importanță deosebită.

Săpăturile de la Çatal Höyük au fost reluate în 1993 tot de o echipă britanică, condusă de Ian Hodder. Proiectul, care se apreciază că se va desfășura pe minimum 25 de ani, cuprinde investigații pe *tell*-ul devenit faimos și pe un alt *tell* aflat la vest de acesta. Deși conducera săpăturii se află tot sub egida Academiei Britanice, acum echipa de cercetare este internațională. Çatal reprezintă un adevărat exemplu de ... globalizare, o fericită formulă pentru un monument atât de important pentru patrimoniul umanității. Panoul care prezintă instituțiile și sponsorii șantierului are dimensiuni impozante în acord cu importanța și faima acestora. În afara Academiei Britanice, aici sunt înscrise celebre universități din Marea Britanie, S.U.A. și Turcia, mari companii multinaționale, dar și turcești, prezența lor explică amploarea și calitatea cercetărilor ce au în spate o finanțare fabuloasă.

La intrarea în perimetru șantierului se afla o reconstituire a unuia dintre celebrele sanctuare de la Çatal Höyük. Doar la noi reconstituirile și construcțiile experimentale sunt privite cu neîncredere deși acestea ajută publicul nespecialist să înțeleagă limbajul arheologic destul de obscur. La poalele *tell*-ului se află și sediul șantierului. Un dreptunghi format din patru clădiri cu o arhitectonică simplă, dar funcțională și inspirată. Fără să imite, arhitectul s-a inspirat din arhitectura mediteraneană. Spre curtea interioară, acoperită cu pietriș, se deschid toate încăperile construcțiilor care sunt protejate, într-un fel, de un cerdac, loc de adăpost în căldura zilei și de taifas seara după terminarea lucrului. Sediul șantierului are toate dotările visate de orice arheolog: dormitoare, săli de dușuri, săli de mese, bucătărie și, bineînțeles, mai multe laboratoare. Practic în laboratoarele de pe șantier se fac toate analizele care pot influența conducerea săpăturilor. Un loc important, între acestea, îl ocupă laboratoarele arheobotanic și arheozoologic care sunt obligate să prezinte în fiecare zi, la ora 19, un raport preliminar asupra determinărilor din ziua curentă. La aceeași oră directorul săpăturii, Prof. Ian Hodder, primește și rapoartele amănunțite ale șefilor de sectoare. O organizare perfectă care ar trebui introdusă pe toate șantierele importante.

În momentul vizitei noastre pe *tell*-ul principal, cel investigat de J. Mellaart, erau săpate trei suprafețe, dar, înainte de a descrie sumar săpăturile, trebuie să menționez existența unui sanctuar dezvelit și conservat *in situ* printr-o construcție care reconstituia partea superioară a zidurilor. Reconstituirea, făcută cu rigoare și acribie, precum și resturile conservate *in situ* îl ajută pe vizitator să-și formeze o imagine corectă asupra sanctuarelor de la Çatal Höyük.

Toate suprafețele aflate în cercetare sunt acoperite. Săpătura principală, cu o suprafață de peste 6 000 m², este acoperită cu ajutorul unei structuri metalice și a unor panouri de plastic transparente. În timpul zilei parte din panouri sunt deschise pentru a permite circulația aerului. Celelalte două suprafețe, unde săpătura este mai

puțin adâncă, au doar acoperiș. În cele trei săpături lucrau 103 oameni, toți având formație arheologică: studenți, masteranzi și doctoranzi de la universități americane, europene și, bineînțeles, din Turcia. Prof. Hodder dirijează săpăturile din cele trei suprafețe precum și o altă excavație de pe *tell*-ul aflat la vest de primul *tell*. Lucrările din cea de a doua suprafață erau conduse de cunoscuta profesoară Ruth Tringham. În sfârșit, pe cea de-a treia suprafață lucra o echipă poloneză, de la Universitatea din Poznan, acesta fiind singurul colectiv mononațional. În afara lucrătorilor specializați, studenți și doctoranzi, erau folosiți și 47 de zilieri turci, folosiți, în special, pentru transportul și degajarea pământului. Disciplina pe șantier este extrem de riguroasă, nici un lucrător nu are dreptul de a părăsi zona lui de lucru decât cu aprobarea conducătorului sectorului. Din fiecare nivel și obiectiv se prelează cantități de pământ care sunt transportate la mașina de flotat pentru recoltarea macroresturilor vegetale.

Săpătura principală era impresionantă nu numai prin suprafața investigată ci și prin adâncimea la care s-a ajuns și prin numărul mare de structuri cu ziduri bine conservate până la înălțimi apreciabile. Prof. Hodder ne-a ghidat cu multă amabilitate explicându-ne stratigrafia, structurile dezvăluite de săpături și problemele cu care se confruntă cercetătorii fiecărui sector. În centru săpăturii principale a fost practică o sondă care a ajuns – 27 m fără ca să atingă nivelul pe care s-au așezat primii locuitori de la Çatal Höyük. După vizitarea săpăturilor, care a coincis cu sfârșitul zilei de lucru, am luat masa împreună cu întregul colectiv al șantierului. Apoi am vizitat laboratoarele în care munca nu se încheiase și, în sfârșit, am avut plăcere pentru o oră și jumătate să discutăm cu participanții la săpături veniți din cele mai diverse colțuri ale lumii.

În cursul cercetărilor noastre am cunoscut destul de bine provincia Aksaray, parte a Cappadociei. Am considerat însă că nu putem părăsi această magnifică „rezervație arheologică” fără să o cunoaștem mai bine. Cu ajutorul colegilor turci și sub ghidajul competent al prietenului Burcin Erdogu am întreprins un tur al Cappadociei. Deși a durat doar o singură zi excursia ne-a permis să ne dăm seama de fabuloasa zestre arheologică și de enormul potențial turistic al regiunii. Delimitată la nord de Alpii Pontici și la sud de munții Taurus și Antitaurus, *Kappadokiè*, cum o numește Herodot, cuprinde partea centrală a platoului anatolian ce este traversat, din cele mai vechi timpuri, de principalele căi de comunicație și transport sudice euroasiatice. Traseul nostru, pornit de la Aksaray, străvechi popas al caravelor, a trecut prin Avanos-Göreme, Kayseri și Nidge și astfel am avut ocazia să cunoaște destul de bine întreaga provincie. Deși peisajul din Capadocia nu diferă prea mult de cel din câmpia Konya clima este mai aspră și din această cauză așezările, atât cele preistorice cât și cele antice sau moderne, sunt mai rare. Se pare, totuși, că există o concentrare de așezări preistorice în apropierea marelui lac sărat Tuz Gölü, ceea ce ne-a determinat să ne focalizăm cercetările în această zonă. O altă resursă importantă pentru locuitorii preistorici a fost, fără îndoială, obsidianul. În Capadocia roca vulcanică poate fi procurată din numeroase zăcăminte aflate, practic, la suprafață. Alături de sare obsidianul a fost principalul articol de „export” pentru comunitățile preistorice capadociene. În epoca bronzului regiunea se dezvoltă și apar primele palate, adevărate centre urbane, care întrețin relații comerciale cu zonele litorale dar și cu Mesopotamia.

O caracteristică a populațiilor care au trăit în Cappadocia, care se pare că își are originile în preistorie, este intensă lor religiozitate. Provincia a făcut parte din imperiul hitit, a fost cucerită de frigieni, apoi de mezi și perși, devenind, în 546 î. H., o satrapie a imperiului persan ahemenid. Începând cu 302 î. H. apare un regat al Capadociei care se elenizează rapid dar rezistă până în anul 17 d. H. Intrat în sfera romană, întâi ca regat clientelar, devine apoi provincie romană și joacă un rol important în conflictele cu parții. Consecventă vocației sale religioase Cappadocia se creștinează devreme. În secolul al II-lea d.H. existau deja două scaune episcopale. În secolele următoare, reputația creștină a provinciei devine universală prin cei trei sfinți capadocieni. În secolele VIII–IX provincia este profund afectată de raidurile arabilor, dar, începând cu secolul al XI-lea devine centrul de unde este inițiată recucerirea de către bizantini a provinciilor orientale. Nu este surprinzător faptul că în timpul iconoclasmului (sec. VIII și IX) provincia cunoaște o puternică mișcare de rezistență împotriva reformei religioase. Atunci sunt excavate în tuful vulcanic numeroase biserici și mănăstiri care practicau cultul tradițional.

Importantă răspântie a drumurilor comerciale, Cappadocia atrage atenția selgiucizilor care, în 1205, fondează sultanatul Rum-ului cu centrul la Konya. Scurt timp după acest eveniment provincia intră sub dominația mongolilor și cunoaște o perioadă de prosperitate în timpul așa-numitei *pax mongolica*. Firesc, o provincie atât de disputată, cu o viață politică atât de agitată, este înțesată de locuri cu rezonanță istorică, iar monumentele nu lipsesc.

Cea mai bogată și interesantă zonă este, fără îndoială, Avanos-Göreme un teritoriu cu vocație religioasă milenară. Orașul actual se cațără pe o terasă înaltă și partea sa sudică este alcătuită aproape în întregime din

locuințe rupestre în folosință, vechi biserici și mănăstiri acum ruinate. În antichitatea greco-romană Vénasa-Avanos era orașul lui Zeus celestul, o așezare al cărei mare preot ocupa al treilea rang în regat. Din acea perioadă nu au rămas edificii vizibile dar de la Vénasa și până la Maçan se înșiruie mormintele rupestre ale marilor preoți. Din epoca paleocreștină (sec. III–IV) se conservă resturile a două biserici rupestre cu decoruri sculptate, una dintre ele este cunoscută sub numele de Yamanli kilise (biserica extraordinară). În apropiere se găsesc ruinele mănăstirii de la Özkonak. Uluitoare aceste biserici și mănăstiri. Unele au mai multe etaje, altele sunt adevărate labirinte subterane, chiliile comunicând între ele și cu biserica prin tunele. După vizitarea unui complex de locuințe și capele subterane remarci că în conul izolat din vecinătate se găsește o bisericuță cu urme de pictură. De fapt, toate ansamblurile rupestre cuprind un emoționant amestec de antic, medieval și recent, încât ajungi să te întrebi care este de fapt originea locuitorilor și doar rezonanțele limbi turce și, uneori, îmbrăcămintea lor te aduc cu picioarele pe pământ.

Sunt dator cititorului în absența mai multor imagini câteva sumare explicații. Orașele subterane sunt excavate în zonele cu depuneri de tuf vulcanic și mai rar în calcare. Tuful se taie ușor și în contact cu aerul se întărește. Există săli, evident de biserici, cu dimensiuni foarte mari. Astfel sala bisericii Dormus-Kadîr are dimensiunile de 9 × 12 m. În tuf au fost săpate motive decorative cu simboluri creștine în basoreliev. Tot din tuf sunt modelate coloane, unele cu complicate decoruri în relief. Înălțimea unor încăperi poate atinge 5 m, avînd bolți și cupole pictate. Deși părăsite și degradate de trecerea timpului, bisericile și mănăstirile subterane capadociene îți dau măsura unei înfloritoare civilizații subterane fascinante.

Ni s-a spus că locuințele troglodite oferă condiții mai bune de locuit decât cele de la suprafață, alcătuite din lut sau piatră. Sunt răcoroase vara și călduroase iarna. Nu trebuie uitat nici faptul că orașele subterane, adevărate labirinte, erau mai ușor de apărut în fața invadatorilor, fie ei externi sau interni. Fără îndoială, nu aceasta este cauza pentru care și acum sunt folosite pe scară largă. Sărăcia unei părți din populație este evidentă, dar o sărăcie purtată cu neașteptată demnitate. Nu am văzut cerșetori și până și oferta copiilor de ai ghida pe străini este făcută cu discreție, demnitate și fără insistență. Este de remarcat și strădania puștilor-ghizi de a se prezenta și adresa străinilor în engleză. Pentru un european orașele troglodite exercită o atracție aparte și din cauza împletirii unei tradiții ce vine de dincolo de milenii cu viața modernă. Am văzut vagi străzi care la capătul dinspre șosea aveau locuințe de suprafață cu numere ca apoi să se piardă printre conuri scobite în interior și locuite. M-am întrebat cum poate arăta o adresă poștală într-un astfel de cartier. Poate, mansarda din conul mic din spatele conului dublu ... Exotice și bizare orașele troglodite din Cappadocia au început să devină atracții turistice.

Un astfel de oraș părăsit a fost curățat, proclamat rezervație, îngrădit, prevăzut cu porți la care se percepe o taxă de 7,5 euro și deschis vizitatorilor. Afluxul de vizitatori este remarcabil și acesta este doar începutul. S-au deschis restaurante ce satisfac atât exigențelor turiștilor turci cât și pe a celor americani sau europeni. În rezervație există și un hotel care închiriază, la prețuri de peste o sută de euro, camere și apartamente subterane și inevitabilele conuri. Restauratorul s-a străduit să găsească, pentru fiecare, un nume poetic și, în același timp, comercial. Evident mobilierul camerelor nu are nimic în comun cu tradiția pur troglodită. Sunt semne certe că mirifica Cappadocie are un viitor turistic de excepție.

Dar Cappadocia nu înseamnă doar străvechi *tell*-uri, sarea din Tuz Gölü și orașele subterane, provincia are o viață cotidiană destul de vie. În micile orașe bazarele și piețele, pline de culoare, oferă spre vânzare minunate covoare orientale, atât anatoliene cât și persane. Negustorii etaleză produse artizanale tradiționale, totul într-o ambianță specific orientală cu nelipsita de tocmeala îndulcită de nelipsitul ceai. Anatolia înseamnă însă și o cercetare arheologică de înalt nivel așa cum am văzut la Çatal Höyük și Musular, așa cum am simțit din desfășurarea propriului nostru proiect. În final mărturisesc că pentru mine călătoria în Anatolia, pe care am găsit-o plină de contraste, culoare, tradiții și ospitalitate a fost o adevărată încântare și nu aș refuza să o revăd.

Gratitudinea autorului se îndreaptă spre Academia Britanică, care ne-a dat posibilitatea să întreprindem cercetările comparative privind exploatarea sării în preistorie în România și Anatolia. Mulțumesc Doctorului John Chapman pentru modul în care a condus expediția din Anatolia și pentru permisiunea de a folosi câteva din fotografiile realizate de el. Recunoștința mea se îndreaptă și spre Dr. Burcin Erdogu, colegul, ghidul și translatorul nostru care mi-a facilitat contacte cu locuitorii Cappadociei. Lui Mihriban Ozbasara îi mulțumesc pentru caldă ospitalitate cu care ne-a primit la Mususlar, iar pentru Biserka Gaydarska și Prof. Anthony Harding păstrez amintirea unor minunați parteneri într-un voiaj care nu a fost lipsit de dificultăți.